

ORIS OBLIKOVANJA PROSTORSKIH AMBIENTOV IN NJIHOVIH DOMINANT V GORENJSKIH MESTIH

Cene Avguštin, Kranj

Trikotno oblikovana čela, s katerimi so bile meščanske hiše v srednjem veku obrnjene proti cesti, in razmaki med posameznimi stavbami so ustvarili za gotiko značilno gibanje zgornjih delov uličnih ostenij, manj pa so prispevali k njihovi prostorski zaključenosti. Vendar so srednjeveški ulični in tržni organizmi zaradi svoje prilagojenosti oblikam terena s svojimi v loku izpeljanimi ostenji vzorni primeri ob vsakem koraku ritmično spreminjajočih se prostorskih teles, ki jih doživljamo predvsem tako, da se gibljeno po njih, v nasprotju z antiko in kasnejšo renesanso, v kateri je prostor določljiv in obsežen le z dane točke.

Ker je bil organizem gorenjskih mest v glavnem zgrajen že v 13. in 14. stoletju, renesansa ni bistveno prispevala k njihovemu florisnemu razvoju in s tem k nastanku novih prostorskih teles, tem bolj pa je vplivala na prostorsko izoblikovanje že obstoječih ulic in trgov, predvsem z izgradnjo njihovih ostenij. Srednjeveška razgibanost uličnega gabarita se je v 16. in 17. stoletju umaknila horizontalnim težnjam v oblikovanju pročelij. Strehe so se s kapmi obrnile proti ulici in začeli so izginjati tudi prehodi, ki so nekdanj ločili posamezne stavbe. Zaradi pritoka novih naseljencev v času turških vpadov so se s hišami zapolnila tudi tista mestna zemljišča, ki so dotlej ostajala prazna. Urbanizacija je tako zajela prečne ulice in gospodarske poti, ki so v srednjem veku skrbele za dohode k hišnim dvoriščem. Z nastankom veže se je promet s ceste h gospodarskim poslopljem začel usmerjati skozi hišna pritličja. Enotne, vodoravni smeri potekajoče fasadne ploskve so ustvarile sklenjena ostenja mestnih komunikacij ter pripomogle k plastičnemu vtisu njihovih prostornin. Tudi obrambne naprave, ki so se konec 15. in v 16. stoletju izoblikovale v gorenjskih mestih, so s svojimi tektonsko položenimi stavbnimi gmotami okrepile prostorski značaj njihovih vpadnic, ki so jih zapirala mestna vrata v obliki utrjenih stolpov. Obrambne naprave v dobi renesanse niso več izolirani objekti v mestni arhitekturni mreži, temveč se s stanovanjsko arhitekturo vežejo v sklenjeno celoto, postajajo del njene gmote. S svojo izstopajočo telesnostjo se obrambne naprave uveljavljajo obenem kot odlične prostorske dominante, ki vežejo nase stavbne gmote bližnjega sosledstva.

Območje vplivanja prostorskih dominant, kot so predvsem cerkveni stolpi, je v primerjavi z mestno fortifikacijo mnogo večje, saj prostorsko omejujejo, zaključujejo oziroma vežejo cele skupine ulic in trgov. Medtem ko so meščanske hiše v gorenjskih mestih v času renesanse kljub večji medsebojni povezanosti v glavnem še vedno ohranile svojo iz srednjega veka izvirajočo individualnost, se v baročni dobi začno prvokrat v večji meri pojavljati primeri združevanja hiš v skupni lastnini. Ta pojav se kasneje v 19. stoletju v starih mestnih jedrih spremeni v običajen način gradnje večjih stanovanjskih enot.

Združevanje dveh ali več hiš v skupni lastnini je privedlo po eni strani do velikih sprememb v tlorisnem sestavu meščanskih hiš, po drugi strani pa so široke, šest ali večosne fasade bistveno prispevale k učinkovitosti in plastičnosti mestnih prostorskih ambientov, še posebej zato, ker se je ob razširjenem pročelju namesto prvotne enonadstropne pogosto uveljavila dvonadstropna gradnja. Razvoj meščanske hiše v višino lahko spremljamo v gorenjskih mestih že od 16. stoletja dalje. Uveljavlja se predvsem v tržnem jedru, medtem ko preostali mestni prostor še naprej ostaja enonadstropen, mestno obrobje, kjer se mestna hiša navezuje na ruralno gospodarstvo, pa pogosto vztraja kar pri pritlični gradnji.

Združevanje po srednjeveškem tlorisnem konceptu oblikovanih hišnih organizmov je vodilo do večjih sprememb v organizaciji hišnega prostora, ki se je ponekod trudil ohraniti staro tlorisno situacijo (npr. hiši št. 5 in 6 v Radovljici), ponekod pa se je nekdanji asimetrični princip gradnje s stransko vežo preoblikoval v središčnega in se skušal prilagoditi sodobnim, tj. baročnim in kasneje klasicističnim načelom arhitekturnega oblikovanja, najbolj pogosto vzorom, ki so jih graditelji iskali in našli v sodobni palačni arhitekturi in jih prilagodili skromnejšim potrebam meščana.

Za rast prostorskih ambientov pomembna arhitektura mestnih dvorcev se je na Gorenjskem začela pojavljati že v pozni gotiki (npr. hiša z reliefno okrašenimi okenskimi policami na glavnem trgu v Kamniku), se razcvetela v 16. stoletju (npr. Homanova hiša v Škofji Loki) in še posebej v 17. stoletju (Vidičeva hiša v Radovljici, Mallyjeva hiša v Trzinu itd.), dosegla nekatere viške v 18. stoletju (npr. fasada graščinskega poslopja v Radovljici) in preplavila nekatera mesta v zgodnjem 19. stoletju, še posebej Trzin in Kranj po požaru l. 1811. Takrat so se namreč zaradi odhajanja prebivalcev začeli spreminjati zemljiški odnosi in so številna pogorišča prekrili dvorci bogatih meščanov. Tudi 2. polovica 19. stoletja je še v večji meri kot prejšnja obdobja ustvarila nove in razsežne fasadne ploskve, ki so bistveno vplivale na prostorski značaj trgov in ulic, še posebej v Kranju in Kamniku. Toda ne samo velike prostorske zapore novih hišnih pročelij, tudi ogelni pomoli, ki jih je rodilo 16. in 17. stoletje, so v 2. polovici 19. stoletja s svojimi obnovljenimi, pogosto dvignjenimi in izstopajočimi telesi spet prevzeli pomembno vlogo pri oblikovanju mestnih prostorskih ambientov, še posebej na tistih točkah, kjer se je trg prelil v ulico ali ulica v manjšo komunikacijo.

Druga polovica 19. stoletja oziroma začetek 20. stoletja sta v okviru regotizacijskih posegov tudi nekaterim pomembnejšim mestnim pro-

storskim dominantam, kot so npr. cerkveni stolpi, dvignila ostrešje (župna cerkev v Radovljici, cerkev na Pungertu v Kranju, Andrejeva cerkev v Trziču) in tako povečala obseg njihovega prostorskega učinkovanja. Medtem ko je večji del prostorskih ambientov v gorenjskih mestnih naseljih, kot smo že ugotovili, dobil svojo talno zasnovu že v srednjem veku, se je v 19. stoletju vendarle izoblikovalo nekaj novih prostorskih teles, deloma znotraj mestnega jedra, deloma v njegovi neposredni bližini. Tako se je v mejah starega Kranja kmalu po letu 1811 iz ozke ulice razvil današnji Maistrov trg, po odstranitvi obrambnih naprav pa je svojo prostorsko podobo zgradila ali vsaj izpopolnila tudi vrsta nekdanjih predmestnih ulic in trgov v Kamniku (Šutna, Graben), v Radovljici (trg pred nekdanjim vhodom v mesto), v Kranju (Koroška cesta, Savski breg), v Trziču (Ljubeljska cesta) in v Škofji Loki (Karlovec oziroma okolica kapucinske cerkve).

POJASNILO K SLIKAM

137 *Kranj, Tomšičeva ulica*

Na srednjeveški način izpeljana ulica leži na mestu nekdanje gospodarske poti.

138 *Kranj, Prešernova ulica*

Dominanti župnijske in rožnenske cerkve prostorsko omejujeta trg kakor tudi Prešernovo ulico.

139 *Kranj, Titov trg*

Po prostoru glavnega trga so posejane dominante in »subdominante« župnijske in rožnenske cerkve, stolpiča Mestne hiše in nekdanjega vodnjaka.

140 *Kranj, Titov trg*

Prvotno enonadstropne meščanske hiše so v 18. in 19. stoletju prerasle v dvonadstropne.

141 *Kranj, Maistrov trg*

Fürstova arhitektura »Save« dobro nadomešča prostorsko oblikovalno vlogo nekdanjih kranjskih zgornjih vrat.

142 *Trzič, Glavni trg*

Tržni prostor je prostorsko zaključen z meščanskimi klasicističnimi »dvorci« in dominantno Andrejeve cerkve.

143 *Škofja Loka, Glavni trg*

V os vpadne ulice oz. trga postavljene hiše v Karlovcu so nadomestile prostorsko zaporo nekdanjih mestnih vrat. Izstopajoči ogelni pomol na levi in odstranjeni pomol na gostilni Krona sta prostorsko razmejevala vpadno ulico od Glavnega trga.

144 *Radovljica, Linhartov trg*

Fasada graščine skupaj z Lectarjevo in Vidičevo hišo omejuje oz. zapira tržni prostor s severne strani.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag bietet einen kurzen Abriss der Gestaltung der Raumambiente und ihrer Dominanten in den Städten von Gorenjsko vom Mittelalter weiter bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. Der Autor stellt fest, dass zum Wachsen der urbanistischen Raumkörper viel die Renaissance beigetragen hat, welche die Wandungen der Gassen und Plätze zu einem festen Ganzen verbunden hat. Der Barock und das 19. Jahrhundert spielten eine bedeutsame Rolle bei der vertikalen Entwicklung des Bürgerhauses und seiner räumlichen Wirkung. Die Zeiträume des Klassizismus und der historischen Stile haben jeder für sich die Verknüpfung von Häusern in gemeinsamem Besitz fortgesetzt und haben mittels der so entstandenen Architekturen einige vorzüglich gestaltete Raumambiente geschaffen, die durch die im Rahmen der gotisierenden Architektureingriffe erwachsenen Dominanten der Kirchentürme und anderer, aus der Stadtmasse hervorragender Baukörper belebt wurde.

137 Kranj, Tomšičeva ulica

138 Kranj, Prešernova ulica

139 Kranj, Titov trg

140 Kranj, Titov trg

141 Kranj, Maistrov trg

142 Tržič, Glavni trg

143 Skofja Loka, Glavni trg

Pozdrav iz Radovljice.

144 Radovljica, Linhartov trg